

SZEMLE

STEVEN THIRY – LUC DUERLOO (EDS.)

HERALDIC HIERARCHIES

Identity, Status and State Intervention in Early Modern Heraldry

(Leuven University Press, Leuven, 2021. 273 o. ISBN 978-94-6270-243-1)

A közelmúltban jelent meg két belga történész, Steven Thiry és Luc Duerloo (University of Antwerpen) gondozásában a nemesi címerhasználat kora újkori nyugat-európai változásainak szentelt tanulmánykötet a Leuven University Press kiadásában. A könyv megjelenését az inspirálta, hogy a kora újkori címertörténet kutatásában elért újabb eredmények egyre jobban megkérdőjelezték azt a korábban elterjedt téveszmét, amely szerint a korszak címerhasználatát a feudális múlt nosztalgikus maradványának, a középkori szokások egyfajta anakronisztikus túlélésének tekinthető. Ezzel ellentétben, már többen is rámutattak a heraldikának a kora újkori változó társadalmi és politikai folyamatokat tükröző jellegére és dinamikus fejlődésére.

A könyv az Académie internationale d'héraldique 2019. szeptember 18–20. között lezajlott XXI. konferenciáján és a IX. Arenberg Conference for History tanácskozásán elhangzott előadások közül kiválasztott tanulmányokat ad közre egységes szerkezetben. A tanulmánykötet három fő egységből áll, amelyeket az adott témakörök neves szakértői által írt témaindító tanulmányok vezetnek be.

Az első nagyobb egységet a heraldika és a nemesi identitás kapcsolatának szentelték a szerkesztők. A bevezető tanulmányt Hamish Scott, az oxfordi Jesus College kutatóprofesszora és a skóciai St. Andrews Egyetem emeritus professzora jegyzi, aki az európai nagy arisztokrata dinasztiák (pl. Osuna, Condé, Liechtenstein, Arenberg) 17. századi megerősödésének jellegzetességeit vizsgálja. A szerző az európai földrész szinte valamennyi régiójára jellemző társadalmi folyamat legfontosabb ismérveit öt pontban fogalmazta meg. Az első a királyi hatalom és főnemesi elit összefonódása, a második a nagy mágnás földbirtokrendszerek kialakulása, a harmadik az e javak elaprózódását akadályozó örökösödési rendszerek bevezetése, a negyedik az arisztokrácia tudatos hatalomerősítő házassági politikája, és végül a főnemesi dinasztiák kollektív emlékezeti és identitáserősítő törekvései voltak. Hamish Scott szerint ez utóbbi jelenség nagyban hozzájárult a heraldika korabeli felvirágzásához és széles körű alkalmazásához.

A következő írásban Clément Savary (École Pratique des Hautes Études) a francia nemesi dinasztiák középkor végétől megfigyelhető örökösödési politikáját és határozottabban megnyilvánuló nemesi identitásukat kifejező speciális címertani eszköz,

a *pennon* (többszörösen osztott címerpajzsok kombinált változata) alkalmazásának néhány példájával ismerteti meg az olvasókat. A kora újkor elejének heraldikai változásait számos kézikönyvben igyekeztek megörökíteni. Az ezeket áttekintő írásában Camille Pollet (Université de Nantes) elsősorban a nemesség kizárólagos ismerveire vonatkozó elveket taglalva rámutat, hogy a második rend örökletes rendszerén túl a nemesség morális értékei is ábrázolhatók heraldikai eszközökkel. Ezen utóbbi elvek alapján a nem nemesi származású személyek nemesi eszméket közvetítő címerhasználatára is megfigyelhető a 16–17. század során, amelynek a visszhangját a vizsgált kézikönyvekben is tapasztalhatjuk.

Az első rész utolsó tanulmányában Simon Rousselot – aki szintén a neves párizsi École Pratique des Hautes Études professzora – a Mamlúk Birodalom oszmán meghódítása (1517) előtti korszakának elitje által használt heraldikai jelek változásait vizsgálja. A tanulmányból kiderül, hogy az európai nemesi címerekhez hasonló szimbólumok (*runúk*) nemcsak a katonai elit különböző csoportosulásaira utalhatnak, hanem az írástudó hivatalnokok körében is elterjedtek, ezáltal jól jelzik a társadalmi mobilitást is.

A kötet második része azt vizsgálja, hogy a heraldika – hasonlóan az egyéb udvari reprezentációs eszközökhöz – hogyan tükrözi vissza az *ancien régime* meglehetősen hierarchikus társadalmát és kiéleződött ellentéteit. Nicolas Vernot (Université de Cergy-Pontoise) provokatív bevezető tanulmányában kijelenti, hogy a korszak címerhasználatára nem egyszerűen a középkori hagyományok folytatásának tekinthető, hanem a korabeli társadalmi pozíciók megerősítésének egyik igen fontos eszköze volt. A társadalmi érvényesülést nagyban elősegítette a feltörekvő rétegekben megfigyelhető nemesi címerhasználat, amely – még ha gyakran jogtalanul történt is – további rangokat és előnyös házasságokat eredményezett. A tanulmány szerzője rámutat a nem nemesi származású személyek címerhasználatának jellegzetességeire – e gyakorlat elsősorban német, francia és németalföldi területeken figyelhető meg, viszont szinte teljesen hiányzik a kelet-európai régiókban és a Lotaringiai Hercegség területén. Nicolas Vernot érzékletes példákkal, a köznépből származó nemesi címre aspiráló személyek és családjaik példáján keresztül szemlélteti a korabeli rendi társadalmak határainak átjárhatóságát, és további kutatásokat stimuláló társadalmi modelleket is felvázol.

A következő tanulmány szerzője, José Manuel Valle Porras (Córdoba) a spanyol történelemből vett konkrét példákkal illusztrálja a címerhasználat, illetve címerbitorlás eseteit. A tanulmány Diego de Urbina (?–1623) első madridi címerkirály¹ hivatalának 1584 és 1623 közötti forrásaira támaszkodva mutat rá, hogy a nemesi címerhasználat jogát vizsgáló heroldok csak az esetek kis hányadában találták rendben az ügyfelek gyakorlatát. A festőcsaládból származó Diego de Urbina 246 címerrajzvázlatot ha-

¹ Középkori nyugat-európai eredetű heraldikai tisztség. A címerkirály – más néven heroldkirály – egy tartomány felett gyakorolt ellenőrzést, elsősorban a címerek használatának jogosságát vizsgálva.

gyott hátra, amelyek a madridi Biblioteca Nacional de España kéziratárában található (MS/11824). E gyűjtemény név szerint ismert ügyfelek adatait tartalmazó részéből megtudhatjuk, hogy a Spanyol Korona szinte minden tartományából kapcsolatban álltak kérelmezők a címerkirállyal. Noha az Ibériai-félszigetről származó kliensek alkotják az ügyfélkör nagy részét (92 százalék), szerepelnek köztük németalföldi és amerikai kreol címerviselők is. Az ügyfelek társadalmi megoszlása is igen tanulságos, hiszen egy szűk nemesi réteget leszámítva, főleg a tehetős feltörekvő rétegekből származó egyéneket találunk itt, akik hivatali szolgálatukból, gazdasági, katonai vagy politikai sikereikből kívántak nemesi címet kovácsolni. Az elemzés rávilágít a korabeli társadalmi mobilitás mozgatórugóira és a nemesi címek bitorlásának széles körben elterjedt gyakorlatára is.

Szintén hasonló anomáliákra és visszaélésekre utaló forrásszöveg áll a kötet következő fejezetének középpontjában, amelynek szerzője Dominique Delgrange (Lille). *A Remonstrance burlesque au Roy d'armes pour la noblesse lilloise* című satirikus vers az egykoron a Spanyol Németalföldre tartozó Lille pénzügyi kamarai levéltárában maradt fenn kéziratban, és az itt ismertetett kötetben jelent meg először nyomtatásban. Ismeretlen, de heraldikai ügyekben jól tájékozott szerzője nagy valószínűséggel 1653 körül írhatta Lille-ben e poémát, amely elsősorban a nemesi címek és címerek használatához szükséges iratok kirívóan magas összegekért való adás-vételét és a vonatkozó királyi rendeletek semmibe vételét bírálja, a kritikákat Henri Prévost de le Val, Artois, Lille, Douai és Orchies vallon tartományok címerkirályához intézve. A mű létrejöttének körülményeit jól megvilágítják a királyi hatalom 17. század első felében foganatosított rendelkezései, amelyek egyre szigorúbb kereteket szabtak a nemesi címerhasználatnak. Az 1616-os és 1631-es rendeletek például megtiltják a nem nemesi származású hivatalnokok számára a nyilvános címerviselést, amit később egy 1654-es újabb rendelet is megerősített. Tapasztalatok alapján e rendelkezések csak a heraldikai fekete piacok malmára hajtották a vizet, a visszaélések ugyanis nem szűntek meg, csak más formát öltöttek. Erről nyújt érzékletes képet az említett satirikus költemény is.

A kötet harmadik nagyobb egysége a fejedelmi állam címerek ügyében játszott szabályozó szerepével foglalkozik. A bevezető tanulmányt Steven Thiry, a könyv egyik szerkesztője írta. A Claude de Valles 17. századi párizsi templomsírkutató történetével felvezetett írás több fontos megállapítást fogalmaz meg. Egyrészt az abszolutizmus korában az uralkodók igyekeztek minél nagyobb mértékben szabályozni a társadalmi rétegek hatalmi helyzetét tükröző címerek használatát. Ugyanakkor az uralkodók legerősebb akarata ellenére sem sikerült kiküszöbölni a hivatali összeférhetlenségekből és érdekellentétekből fakadó anomáliákat; az erős társadalmi pozícióban lévő szereplők gyakran akadályozták az uralkodói törekvéseket. A cikk bemutatja több európai állam gyakorlatát és kitér ezek egymásra hatására is. Hasonlóan gátolták az állami szabályozási procedúrát az évszázadok során meggyökeresedett heraldikai tradíciók, amelyek előzményeire támaszkodott a kora újkori címertan.

A következő fejezet az uralkodói hatalom egyik legradikálisabb heraldikai büntetőeszközével, a „címerképrombolással” foglalkozik. Antoine Robin (École Pratique des Hautes Études) tanulmányában III. Bourbon Károly hadvezér esetén keresztül mutatja be, hogy a francia király milyen módon tudta az ellene forduló arisztokrata családi címereit megsemmisíteni. Bourbon Károly 1527-ben, a Habsburg–francia ellentét kritikus időszakában a Habsburgok oldalára állt, amiért I. Ferenc király bíróság elé állította, és távollétében az ország területén található címereit megsemmisítették. A francia királyok címermegsemmisítő jogalkalmazásának e híres esete precedenst teremtett, amely a későbbi korokban is visszaköszönt, amint ezt a francia forradalom idején tomboló címerpusztító mozgalmak is mutatják. Bourbon Károlyról viszont az évszázadok sem tudták lemosni a szégyenteljes áruló hírnevét, amire jó példát szolgáltat a tanulmányban is idézett 1870-es, a *Mascarade* című újságban közölt karikatúra.

A következő tanulmány is az uralkodói hatalom ellenőrző funkcióját vizsgálja: Richard Cust (University of Birmingham) az I. Erzsébet királynő uralkodása alatt tevékenykedő heroldok megnövekedett hivatali szerepkörét mutatja be a William Cecil Lord Burghley (1520–1598) és Norfolk hercege által bevezetett reformok példáján keresztül. Lord Burghley a nemesi családok eredetének (felül)vizsgálata és a köztük lévő kapcsolatok feltárása, valamint a címereknek a vidéki hivatalokban és nemesi udvarházakban való nyilvános kiállítása terén játszott szerepének köszönhetően valóságos címergaléria-hullám söpört végig Anglián. A vidéki nemesi címerek széles körben elterjedt ábrázolásai jól tükrözik a korabeli angol dzsentri társadalom hierarchiáját és belső viszonyait is.

A tanulmánykötet utolsó, Joseph McMillan (Alexandria, VA) által jegyzett fejezete az amerikai angol gyarmatok különleges és nagy változásokkal teli világába kalauzolja az olvasót, amelynek egészen egyedi heraldikai tanulságai voltak. Az előző fejezetben érintett angol heroldok által végzett szigorú vizsgálatok a gyarmatvilágra nem terjedtek ki, így itt szabadabb címerhasználati gyakorlat érvényesült. Az amerikai angol gyarmatok elszakadása az anyaországtól (1783) viszont új helyzetet teremtett, amelyben a királyi hatalom ellenőrző szerepe megszűnt, és a címerhasználat a magánszférába szorult vissza. A függetlenségi háború folyamán a gyarmatok kormányzói által használt királyi jelvények és feudális címerek fokozatosan átadták a helyüket az Egyesült Államok új hivatalos állami jelvényeinek. Az átállás folyamata gyarmatonként is változó módon zajlott, és a hivatalos iratok jellegétől is függött az új címeres fejlécek vagy pecsétek használata. A katonai jellegű dokumentumoknál gyorsabb váltást tapasztalhatunk, a diplomáciai iratok esetében ettől kicsit eltérő gyakorlat figyelhető meg. Benjamin Franklin franciaországi amerikai követ például egy ideig saját címerével ellátott útleveleket bocsátott ki. Az Amerikai Egyesült Államok új köztársasági politikai berendezkedésének kialakulásával elterjedő eszmék – mint például az örökletes nemesség elvének elutasítása vagy az állami hivatalok magántu-

lajdonként való hasznosításának tiltása – hozzájárultak ahhoz, hogy a magáncímerek végérvényesen eltűntek a hivatalos iratokról.

A tanulmánykötet színvonalas konferenciaelőadásokból készült egységes szintézist alkot, amely nemcsak a korszak főbb címerhasználati tendenciáit vázolja fel, hanem további összehasonlító kutatások megkezdésére inspiráló kérdéseket is felvet. Milyen hasonló és eltérő állami címerhasználatot felügyelő gyakorlat figyelhető meg Európa egyes területein? Mennyire volt erős a központi hatalom ellenőrző szerepe a nemesi címek elterjedésében az egyes országokban és régiókban? Hogyan tükrözik a címeradományozások és címerbitorlások különféle esetei a társadalmi mobilitási folyamatokat a kora újkorban? Mi lehetett a nemesi migrációk – például a francia forradalom idején – szerepe a címerek európai és azon túli területeken való elterjedésében? A rendelkezésre álló források gazdagsága és az újabb nemzetközi kutatások eredményei valószínűleg hamarosan tovább árnyalhatják e sokáig a történelmi segédtudományok határai közé szorított kutatási területet.

Tóth Ferenc

TÓTH FERENC

**A HERCEGSÉG NÉLKÜLI HERCEG. LOTARINGIAI KÁROLY
(1643–1690)**

*(Kronosz Kiadó / Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2021. 258 o.
ISBN 978-615-6048-93-6)*

A Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat *Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok* című könyvsorozatának újabb, Tóth Ferenc (Bölcsészettudományi Kutatóközpont) által írt kötete a magyarországi visszafoglaló háborúk (1683–1699, 1716–1718) egyik legsikeresebb hadvezérének, Lotaringiai (V.) Károly herceg életének és pályafutásának a bemutatására vállalkozik. A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenhetett meg a 2021. év első felében. Az álló formátumú és puha fedelű kötet mérete 130 × 200 mm. Borítóját egy, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött, Lotaringiai Károly herceget megjelenítő emlékérem fotója díszíti. A szerkesztői munkálatokat Gözsy Zoltán és Varga Szabolcs végezte, a mutatókat Eröss Zsolt készítette, a térképeket Nagy Béla rajzolta. A bevezető után nyolc tematikus fejezetre tagolódik a kiadvány, amelyet az epilógust követően a jegyzetek, a felhasznált források és szakirodalom, illetve az illusztrációk, képek és térképek jegyzéke, valamint a személynevek és településnevek mutatója, végezetül az angol nyelvű összefoglaló rekeszt be.